

Izveštaj o potrebama osetljivih društvenih grupa u oblasti privatnosti

Autor:

Damjan Mileusnić

Dizajn i prelom:

Kliker Dizajn

Izdavač:

Partneri Srbija

Za izdavača:

Ana Toskić Cvetinović

Beograd, Februar 2022.

Inicijativa za zaštitu privatnosti marginalizovanih grupa u online sferi sprovodi se uz podršku Inicijative za vladavinu prava Američkog udruženja pravnika (ABA ROLI) u okviru regionalnog programa Internet slobode, koji za cilj ima da izgradi kapacitete lokalnih organizacija civilnog društva, proširi mreže i podrži lokalne inicijative u regionu u borbi protiv zakona koji ograničavaju slobodu na internetu.

ABA ROLI je međunarodna razvojna organizacija koja promoviše pravdu, ekonomske mogućnosti i ljudsko dostojanstvo kroz vladavinu prava.

Izjave i analize izražene u ovom izveštaju su isključivo autorske i nisu odobrene od strane Delegatskog doma ili Upravnog odbora Američkog udruženja pravnika, niti Inicijative za vladavinu prava Američkog udruženja pravnika, niti predstavljaju stav ili zvaničnu politiku Američkog udruženja pravnika/ ABA Inicijative za vladavinu prava. Ništa navedeno u ovom izveštaju se ne smatra pružanjem pravnih saveta u konkretnim slučajevima. Za sadržaj analize su odgovorni Partneri Srbija i ona ne odražava nužno stavove donatora ili ABA/ABA ROLI.

SADRŽAJ

Uvod	5
Glavni problemi sa kojima se pripadnici marginalizovanih grupa suočavaju u oblasti privatnosti	6
Praksa Poverenika	11
Baza povreda privatnosti	11
Zaključak	12

Uvod

„Vulnerabilne grupe predstavljaju grupe ljudi kojima je, usled specifične razlike u odnosu na dominantnu populaciju, potrebna dodatna podrška kako bi se mogle ravnopravno uključiti u životne tokove jedne zajednice. U najvećem riziku su one osobe kod kojih su prisutni svi elementi vulnerabilnosti - deprivacija u pogledu zdravlja, fizičkog stanja, obrazovanja i znanja, niski prihodi i loše ekonomsko stanje. To su grupe koje su najviše izložene uticaju štetnih faktora, imaju najmanje šanse za preživljavanje i najlošiji kvalitet života (npr. nezaposleni mladi, maloletne majke sa decom, radnici migranti i sl.)“^[1]

Pripadnici ugroženih društvenih grupa u Srbiji suočavaju se sa nizom problema, u situacijama kada treba da ostvare neko svoje pravo ili pokrenu odgovarajući mehanizam zaštite svojih prava. Stoga, ovim osobama neophodno je pružiti dodatnu podršku u ostvarivanju i zaštiti tih prava, kako bi mogli biti ravnopravno uključeni u zajednicu.

Pravo koje je posebno ugroženo i koje se nalazi u fokusu ove analize jeste pravo na privatnost i zaštitu podataka o ličnosti. Ova lica neretko se nalaze i situacijama kada se njihovi podaci o ličnosti javno objavljuju, kako u medijima, tako i na internetu, ali nije retkost da se ovakve povrede javljaju i u samim institucijama. Stoga, u nastavku ove analize biće predstavljeni problemi sa kojima se pripadnici marginalizovanih grupa suočavaju, značaj zaštite njihove privatnosti i korisni saveti kako bi privatnost pripadnika ovih grupa bila adekvatno sačuvana.

Informacije iz ove analize prikupljene su na osnovu višegodišnjeg istraživačkog rada Partnera Srbija u oblasti privatnosti i zaštite podataka o ličnosti, analizom sajta Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, prisustvom na sastancima sa organizacijama civilnog društva koje se bave pružanjem podrške marginalizovanim grupama, kao i organizovanjem fokus grupe na ovu temu. Koristimo ovu priliku da zahvalimo svima koji su učestvovali u pomenutim događajima i svojom ekspertizom omogućili izradu ove analize.

[1] Preuzeto iz dokumenta Vulnerabilne društvene grupe, dostupnog na sledećem linku: <http://www.izjzv.org.rs/app/soc.katedra/Vulnerabilne%20grupe.pdf>

Glavni problemi sa kojima se pripadnici marginalizovanih grupa suočavaju u oblasti privatnosti

Kako bi dobili više relevantnih informacija, Partneri Srbija, zajedno sa nekoliko organizacija civilnog društva učestovali su na sastanku sa Poverenikom za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti. Ovo je ujedno bila i prilika za organizacije koje pružaju pomoć pripadnicima osetljivih društvenih grupa da predstavljaju ključne probleme sa kojima se ova lica suočavaju u kontekstu povreda privatnosti.

Na osnovu podataka iz baze povreda privatnosti, primećeno je da su državni organi najčešće ti koji čine povrede privatnosti, kao i da su povrede sve učestalije na lokalnom nivou. Stoga, kaznenu politiku u ovoj oblasti trebalo bi pooštriti, ali i dodeliti šira ovlašćenja Povereniku, u situacijama kada do tih povreda dođe. Na taj način, državni službenici bi više pažnje posvećivali zaštiti podataka o ličnosti, naročito u situacijama kada rukuju posebno osetljivim podacima pripadnika osetljivih društvenih grupa.

Žrtve trgovine ljudima takođe se neretko suočavaju sa određenim problemima u oblasti privatnosti. U poslednje dve godine, primećeno je da je svaki veći slučaj trgovine ljudima dospelo u medije, kao i da su curenja informacija iz istraga veoma česta, naročito prilikom prvog razgovora sa žrtvom, što je posebno zabrinjavajuće, ne samo zato što do odavanja informacija dolazi od strane službenih lica, već i što se u tom trenutku žrtva trgovine ljudima, dok je u svom najranjivijem stanju, dodatno viktimizira. Lični podaci žrtava na taj način dolaze u javnost, porodice žrtava potom maltretiraju novinari, dok se u dnevnoj štampi do detalja opisuje gde i kako se eksploatacija vršila.

Iako su podnete prijave protiv medija, u praksi je primećen još jedan problem. Naime, suđenja su u ovim konkretnim slučajevima i dalje otvorena za javnost, pa čak i u situaciji kada ne bi došlo do curenja informacija tokom istraga, novinari bi mogli biti prisutni na samom suđenju, koji potom, u cilju boljeg tiraža objavljuju senzacionalističke naslove sa najintimnijim podacima žrtve, što dodatno doprinosi neprijavlivanju ovih krivičnih dela i daljoj stigmatizaciji žrtve.

Ono što je važno istaći jeste i činjenica da organi javne vlasti ne preduzimaju adekvatne kadrovske mere koje bi omogućili zaštitu ličnih podataka ovih lica. Stoga, kontrola pristupa mora biti proverljiva, kako bi se brže moglo utvrditi ko je u konkretnom organu odgovoran za curenje podataka.

Objavljivanje ovih podataka o ličnosti takođe je vrlo problematično i sa drugog aspekta - ukoliko su ti podaci objavljeni na internetu, oni tu ostaju zauvek. Stoga, bilo bi korisno izraditi i konkretne smernice za novinare, u kojima bi na jasan način bilo opisano koji podaci se smeju, a koji se ne smeju objavljivati.

Problem je primećen i u samom Zakonu o stanovanju, koji dodatno doprinosi povredama privatnosti iseljenih lica. U tim situacijama, spisak sa ličnim podacima osoba koje su iseljene objavljuju se u Službenom glasniku – imena i prezimena ovih lica, uključujući i jedinstveni matični broj građana. Lica romske nacionalnosti, koja žive u neformalnim naseljima vrlo često nemaju razvijenu svest o kršenjima njihove privatnosti, a čak i ukoliko su svesni toga, odlučuju se da ne pokreću nikakve pravne postupke, zbog straha od potencijalnog gubitka socijalnih stanova. Pored neophodnih izmena Zakona o stanovanju, problem je evidentan i u Zakonu o socijalnim kartama – iako je intencija ovog zakona bilo uspostavljanje podrške socijalno ugroženim kategorijama stanovništva, prekomernim prikupljanjem ličnih podataka (pre svega automatizovanom obradom, prikupljanjem podataka o bivšim partnerima itd), direktno se unižava dostojanstvo ovih lica.

Privatnost mladih takođe je posebno ugrožena. Naime, imajući u vidu da su u pitanju lica koja odrastaju u online sferi, neophodno je posebnu pažnju posvetiti digitalnoj privatnosti. Mladi, iako sa jedne strane vrlo dobro poznaju tehničke aspekte zaštite privatnosti, sa druge često nisu svesni na koji način oni doprinose da njihova prava budu ugrožena. Ekspanzijom društvenih mreža, pitanje digitalnog nasilja takođe je postalo vrlo aktuelno. Iz tog razloga, u ovaj proces neophodno je uključiti predstavnike škola i druge profesionalce kako bi se online povrede privatnosti prevenirale. Akcenat mora biti na digitalnoj privatnosti i zaštiti prava na privatnost u online sferi.

Kako bi dobili što više relevantnih informacija, Partneri Srbija organizovali su i fokus grupu sa nekoliko predstavnika organizacija civilnog društva koje se bave zaštitom privatnosti marginalizovanih grupa, kako bi saznali koliko su povrede privatnosti učestale u praksi i koji su to problemi sa kojima se pripadnici ovih grupa suočavaju, da li znaju na koji način mogu zaštititi svoju privatnost na internetu, kao i da li su bili voljni da se do sada upuštaju u postupak zaštite svojih prava.

Predstavnica jedne od organizacija koja pruža pravnu pomoć romskoj populaciji istakla je da nisu imali značajnije povrede privatnosti, ali da se dešavalo da snimci njihovih korisnika, načinjeni bez njihove saglasnosti često bivaju postavljeni na internet. Primer ovakvog slučaja bio je ulazak EKO straže u romska naselja i neovlašćeno snimanje meštana u Čukaričkoj šumi. Stoga, trebalo bi dalje raditi na osnaživanju obespravljenih grupa koji neretko nisu ni svesni da je došlo do povrede njihove privatnosti, kako bi mogli da prepoznaju ovakvo postupanje i pokrenu odgovarajuće pravne postupke kako bi zaštitili svoja prava.

Takođe, narušavanje privatnosti pripadnika romske nacionalnosti uočeno je i u samim institucijama sistema. Naime, stanovnicima koji žive u romskim naseljima i ne poseduju lična dokumenta, pošta se dostavlja po registrovanom mestu prebivališta (u centru za socijalni rad). U ovim situacijama, primećeno je da službenici otvaraju poštu ovih lica i direktno dalje kontaktiraju organizacije civilnog društva, bez prethodnog pribavljanja saglasnosti korisnika. Pripadnici ove marginalizovane grupe takođe najčešće nisu voljni da pokreću pravne postupke kako bi zaštitili svoje pravo na privatnost, upravo zbog straha od odmazde ili potencijalnog ukidanja socijalne pomoći.

Povrede privatnosti uočene su i prilikom julskih protesta, kada su se jednoj od organizacija civilnog društva koja pruža pravnu podršku obratili učesnici protesta. Imajući u vidu da je bilo planirano pokretanje pravnih postupaka (podnošenje krivičnih prijava i pritužbi Zaštitniku građana), ova lica su organizaciji koja ih je zastupala dostavili, između ostalog i podatke iz svojih zdravstvenih kartona, koje je organizacija potom čuvala na serveru u Nemačkoj, imajući u vidu da se radi o zemlji koja poštuje standarde GDPR-a. Međutim, nakon što su postupci pokrenuti pred Zaštitnikom građana, druga nevladina organizacija zahtevom za slobodan pristup informacijama od javnog značaja, tražila je od ove institucije da joj se dostavi kopija spisa o slučajevima povreda na julskim protestima. Tom prilikom, Zaštitnik građana prosledio je sve informacije, uključujući i korisnička imena i lozinke koje su bile neophodne za pristup dokumentaciji koja je čuvana na posebnim serverima. Nakon toga, organizacija civilnog društva obratila se Povereniku za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, ali osim sprovedenog inspekcijuskog nadzora, konstatacije da se na vreme reagovalo kako bi se sprečila povreda prava fizičkih lica, kao i upućivanja preporuke Zaštitniku građana, nije bilo nikakvih ozbiljnijih sankcija.

Tokom fokus grupe, dosta pažnje posvećeno je i ulozi medija u zaštiti privatnosti. Naime, čak i kada mediji izveštavaju o slučajevima femicida, kada bi trebalo da posebnu pažnju posvete zaštiti oštećenih, samim objavljivanjem inicijala, godina i drugih podataka o ženama i deci iz manjih sredina, direktno im se narušava privatnost. Jedna od organizacija koja se bavi zaštitom lica koje su pretrpele porodično nasilje ukazala je i da su se nekoliko puta susretali sa činjenicom da im se mediji obraćaju i traže kontakt podatke oštećenih lica, kako bi sa njima obavili razgovor. Imajući u vidu da SOS linija garantuje poverljivost i anonimnost, po ovim zahtevima nije postupljeno, ali na ovom ilustrativnom primeru može se primetiti koliko su mediji nezainteresovani da zaštite privatnost lica koja su pretrpela nasilje.

Zaštita prava privatnosti prepoznata je i u Kodeksu novinara Srbije, izdatom od strane Saveta za štampu. Međutim, u pravnom okviru naše zemlje, ovo pitanje nema adekvatna zakonska rešenja, a pitanje da li će pravo na privatnost biti zaštićeno najčešće se svodi na uređivačku politiku konkretnih medija. Mediji u ovoj situaciji neretko biraju

da naruše privatnost određenih lica, zarad klikabilnih naslova i bolje čitanosti. Mediji bi takođe trebalo da vode računa o zaštiti identiteta svojih izvora, adekvatnoj zaštiti dokumentacije do koje dolaze i o uspostavljanju sigurne komunikacije sa njima.

Žene i devojke koje su prepele rodno zasnovano nasilje takođe se suočavaju sa dodatnom viktimizacijom u online prostoru, objavljivanjem njihovih privatnih snimaka i fotografija. Iako je ovo pitanje regulisano Krivičnim zakonikom, ove devojke takođe se, upravo zbog svega što su preživele, najčešće odlučuju da ne pokrenu odgovarajuće pravne radnje kako bi pokušale da zaštite svoju privatnost.

U kontekstu žrtava trgovine ljudima, njihov identitet i okolnosti slučaja, ukoliko je u pitanju neki predmet za koji je javnost posebno zainteresovana, neretko bivaju objavljeni u medijima. Nažalost, do ovih curenja informacija najčešće dolazi od strane državnih insitucija, pre svega tužilaštva i sudova. Na ovaj način, žrtva se dodatno traumatizuje, što dodatno utiče i na njihovo mentalno zdravlje. Upravo zbog toga, važno je insistirati da se državni organi suzdrže od ovakvog postupanja, pošto su posledice po žrtvu velike. Predstavnik jedne od organizacija koji pružaju podršku žrtvama trgovine ljudima, istakao je da je trećina korisnica izložena ovakvom tretmanu u online prostoru.

U pogledu tražilaca azila, situacija je takođe zabrinjavajuća. Neadekvatno postupanje organa ilustrativno je prikazano na primeru jednog od tražilaca azila iz Afrike koji je došao u Srbiju. Naime, nakon što je podneo zahtev za azil, on je bio smešten u odgovarajući Centar za azil. Iako je u poverljivom razgovoru sa službenicima centra istakao da je u svojoj zemlji porekla između ostalog pretrpeo diskriminaciju zbog svoje seksualne orijentacije, ovaj podatak (koji ujedno spada u posebno osetljive podatke o ličnosti), potom je javno saopšten svim zaposlenim službenicima i licima koja su boravila u centru. Njegova molba da bude premešten u drugi centar za azil potom je odbijena. Imajući u vidu sve što se dogodilo, ovo lice nije bilo zainteresovano da pokreće dalje pravne postupke i ostaje u Srbiji.

Lica koja su pretrpela povredu privatnosti, prema navodima učesnika fokus grupe, vrlo često nisu svesna ozbiljnosti ovih povreda, i u praksi najčešće nisu upućeni šta mogu da urade kako bi svoju privatnost zaštitili.

Važno je osvrnuti se i na povrede prava privatnosti zatvorenika. Naime, predstavnik jedne od organizacija koja se bavi zastupanjem ovih lica istakla je da često ne uspevaju da dođu do izdvojenih video zapisa na osnovu kojih bi se moglo zaključiti da je oštećeno lice pretrpelo nasilje, jer se državne institucije pozivaju na zaštitu podataka o ličnosti, iako je tražilac informacije koji podnosi zahtev lice koje je pravni zastupnik oštećenog.

Medijska odgovornost za kršenje prava privatnosti takođe se mora adresirati, onemogućavanjem medija da dobijaju sredstva na javnim konkursima ukoliko je dokazano da krše pravo na privatnost.

Korisnici prema navodima učesnika fokus grupe najčešće nemaju dovoljno informacija o njihovim pravnim mogućnostima ukoliko do povrede privatnosti dođe. Zbog toga, neophodno je dalje raditi sa ovim licima, i izrađivati edukativne liflete i vodiče, kako bi ova lica mogla da prepoznaju povrede privatnosti u praksi. Organizacije civilnog društva mogu sprovesti edukaciju na ovu temu, ali je broj lica do kojih mogu dopreti ograničen, pa je neophodno i aktivno učešće institucija u ovom procesu. Uloga medija u ovom procesu takođe je veoma važna, međutim, imajući u vidu da se relevantnost meri klikovima, postoji opravdana bojazan da će povrede privatnosti u budućnosti biti sve učestalije.

Primećeno je i da organi javne vlasti olako rukuju podacima o ličnosti građana, a da lica koja su u samoj instituciji zadužena za zaštitu podataka o ličnosti neretko nisu dovoljno edukovana o ovoj temi. Iz tog razloga, kampanja usmerena ka podizanju kapaciteta organa vlasti o neophodnosti zaštite privatnosti takođe je od ključnog značaja.

U pravosudnim organima (sudovima i tužilaštvima) nažalost i dalje vlada okruženje nekažnjivosti. Sudska praksa u ovoj oblasti gotovo je nepostojeća - za krivično delo neovlašćenog prikupljanja ličnih podataka (Član 146 Krivičnog zakonika) tokom 2019. i 2020. godine donete su samo 2 osuđujuće presude, a čak i u tim situacijama u pitanju su bile uslovne osude. Stoga, može se zaključiti da su javna tužilaštva i policija dosta neaktivni kada je u pitanju adekvatna zaštita privatnosti građana Srbije.

Upravo zbog toga, podizanje svesti građana o ovoj temi od velike je važnosti kako bi se stanje unapredilo. Takođe, ovo pitanje trebalo bi uvrstiti u političke agende, pa je i uključivanje političkih aktera u debatu o ovom pitanju neophodno.

Ovaj problem trebalo bi usmeriti i ka različitim međunarodnim akterima, i na taj način vršiti pritisak ka insitucijama da bolje reaguju na povrede privatnosti i preveniraju curenje informacija iz istraga.

Za kraj, kampanja o temi privatnosti mora biti sprovedena u medijima sa nacionalnom frekvencijom, kako bi što više građana moglo biti upoznato sa značajem ove teme.

Praksa Poverenika

Primeri iz prakse na temu povrede prava na privatnost vulnerabilnih grupa na internetu pokazuju da je ovom pitanju potrebno ukazati posebnu pažnju kako bi se pripadnici ugroženih grupa adekvatno zaštitili.

Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti je utvrdio povredu prava na privatnost korisnika humanitarne pomoći od strane Crvenog krsta. Naime, Crveni krst je na svom sajtu, i na svojoj Facebook stranici, objavio fotografije nastale prilikom uručjenja pomoći, sa kojih se jasno može utvrditi identitet korisnika humanitarne pomoći. Takođe, utvrđeno je da je Crveni krst neovlašćeno iste fotografije slao Kabinetu ministarstva rada, zapošljavanja, boračkih i socijalnih pitanja, Kabinetu Ministarstva zdravlja, Kabinetu Ministarstva finansija i Kabinetu Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave. Imajući u vidu da je Poverenik utvrdio da je ovakvim činjenjem vršena obrada podataka suprotna načelu zakonitosti i u svrhu koja nije konkretno određena, izričita, opravdana i zakonita, kao i da podaci nisu bili ograničeni na ono što je neophodno u odnosu na svrhu obrade, izrekao je opomenu Crvenom krstu.^[2]

Baza povreda privatnosti

U okviru projekta "Zaštiti privatnost – Odupri se pritisku", Partneri Srbija, zajedno sa 5 partnerskih organizacija, izradili su bazu povreda privatnosti. O učestalosti ovakvih povreda svedoči činjenica da je u prethodnom periodu evidentirano čak 142 povrede u Republici Srbiji. Od ovog broja, čak 107 slučajeva odnosilo se na informacionu privatnost, dok je čak 18% od ukupnog broja povreda učinjena upravo posredstvom društvenih mreža.^[3]

Takođe, zabrinjava činjenica da je čak 41 povreda učinjena u online prostoru. Ovaj podatak pokazuje da su ovakve povrede itekako učestale i upravo pokazuje da je neophodno dalje raditi na uspostavljanju boljih mehanizama zaštite u ovoj oblasti.

Baza podataka na kojoj su detaljnije predstavljene sve ove povrede dostupna je na [sledećem linku](#). Ova platforma takođe predstavlja koristan alat za uvid o broju i načinu povreda privatnosti, pošto omogućava pretragu po različitim kriterijumima: po vrsti povrede, sektoru, pravnoj kvalifikaciji, izvršiocu povrede, žrtvi, načinu izvršenja, lokaciji gde je povreda načinjena i gradu/opštini.

[2] Izveštaj Poverenika za 2020. godinu (str. 50-51)

[3] [SHARE Monitoring \(mojipodaci.rs\)](https://mojipodaci.rs)

Zaključak

Evidentno je da su onlajn povrede privatnosti u Srbiji i dalje vrlo zastupljene, bilo da su to povrede učinjene od strane medija, posredstvom društvenih mreža ili prilikom obraćanja određenoj instituciji. U situacijama kada je žrtva istovremeno i pripadnik neke marginalizovane grupe, neretko se dešava da oštećeni ne pokrene nikakav postupak kako bi svoju privatnost zaštitio. Ovo je posebno zabrinjavajuće jer se upravo takvim ponašanjem prećutno odobravaju takve povrede privatnosti, a žrtva dodatno viktimizira. Stoga je uloga organizacija civilnog društva izuzetno značajna, ne samo učestvovanjem u javnim raspravama prilikom donošenja pravnih akata iz ove oblasti, već i pružanjem stručne podrške pripadnicima marginalizovanih grupa da svoja prava i zaštite.

Sprovođenjem različitih edukativnih kampanja na ovu temu, neophodno je promeniti kulturu nekažnjivosti koja nažalost vlada u našem okruženju, kada do povreda privatnosti dođe, imajući u vidu da počinioци, a ponekada i žrtve nisu svesne ozbiljnosti ovakvih povreda i posledica po njihovu privatnost koje mogu nastupiti.

